

2024-2025 өөредилге чылында төрөөн чогаал эртеминге олимпиада
(муниципалдыг деңнел)
9 класс

Эргим уруглар!

Төрөөн тыва чогаал эртеминге билиинерни хынап, олимпиадага киржип чедип келгенинерге өөрүп тур бис. Чедишкиннерни күзедивис!

ОНААЛГАЛАР

1. Үзүндүнү номчааш, аас чогаалының адын, жанрын тодарадынар:

Шулбус хаанның ыды ээре берип-тир. Шулбус хаан олургаиш:

- Даиштын ыт чуну ээрип тур, кайнаар көрүп алган, канчаар ээрип олур, үнүп көрем, шивишкин - дээн.

Шивишкин кирип келгеш:

- Ыт кудуруун мунуп, кулаан кызып алган, чиге соңгаар чүкче көрнүп алган ээрип-ле олур - деп чугаалап-тыр эвеспе.

Шулбус хаан хоочун шагның хопчу сарыг судурун ажып көөрге, чиге барыын-мурнуу чүкте чурттап турар Пат-Пат-Палчын хаанның алдын даңгыназын чаалап аар дээи, ийи бег баштыңныг, тозан шериглиг, үш кайгал бар чыдар бооп тур эвеспе.

Чогаалдың ады: Шулбус

Аас чогаалының жанры Эпос

05

2. Өг-бүле, ада-ие дугайында 5 үлегер домактан сактып бижинер:

1. Ара сзүн анжырып байбас,
ид сзүн итшип байбас.
2. Ара көрбөтшин ошу көөр,
ид көрбөтшин козу көөр.
3. Арамы сан чегеар
идиш көсө ишбер.

35

4.

5.

3. Тыва литератураның укталган дөстөрүн бижинер.

Харыгызы:

05

4. Тыва литературада эн баштайгы шүлүглелдин автору, ады.

Харыгызы: Степан Сарыг-сал Асбанович

05

5. Адаанда көзенектерде киир бижээн чогаалдарны, чогаалдың кол маадырларын болгаш ону бижээн авторларны тодараткаш, таблицаны долдурунар:

№	Чогаалдың ады	№	Автору	№	Маадырлар
1	«Аян-чорук»	А	Салчак Тока	I	Матвей, Байлан-оол, Чазыйбан
2	«Аратгың сөзү»	Б	Кызыл-Эник Кудажы	II	Нина Михайловна, Алексей Тооруквич
3	«Эзир»	В	Көк-оол Чамыян	III	Албанчы, Кангый, Шомуктай
4	«Тараа»	Г	Леонид Чадамба	IV	Тарак-оол, Мөге-Суван
5	«Ханы дазыл»	Д	Хөвөнмей Ойдан-оол	V	Лена, Марат Агбанович, Алла

Харызы:

Ады	Автору	Маадырлары
1 «Аян-чорук»	Г	II
2 «Аратгың сөзү»	А	III
3 «Эзир»	В	V
4 «Тараа»	Б	IV
5 «Ханы дазыл»	Д	III

6. Адаанда тайылбырларны номчааш, чогаал терминнерин тодараткаш, шыйыгга киир бижинер.

а) _____ чогаалдарны херек кырында болган болуушкуннарга даянып бижээн болур. Ындыг чогаалдарга чогаалчы амыдыралга болган болуушкунну барык ол-ла хевээр бижип көргүзөр болгаш аңаа кижилернин ат-сывын-даа хевээр ажыглаар.

б) _____ - улуг эвес, биче хемчээлдиг проза жанры. Ында кандыг-бир маадырның азы хөй эвес санныг маадырларның амыдыралынга таварышкан чаңгыс болуушкунну көргүзүп турар.

7. Адаанда дылдың кандыг чурумалдыг аргаларының чижектерин берген-дир тодараткаш, аңгылай бижинер.

Ак-көк шынаалар; кырган адыг чугаалаан, чиңгир ногаан шык; дигларның баатары ашкан хүнче көрүп алган турган; кайгамчыктыг үе; мөңгүнелчек ужсар; үвүргей куу оргелер дег; иезиниң ажыын уткан шити-хырны чарылганнар; чазылгалак чечек ышкаш; кыстың караа уран чүүлче чаа-ла аштып кел чыткан; өл хаак дег ээлгир уруглар; чаг шитинде бүүрек дег; хүнчүгештин хүлүмзүрүү сеткил-хөңнүм чылдып турган; хар сыннар баатарын кайстаар.

Ак-көк шынаалар, чиңгир ногаан шык, кайгамчык үе, чазылгалак чечек ышкаш, чаг шитинде бүүрек дег.

45.

8. «Мээң өг-бүлөмниң чараш чанчылдары» деп темага кыска чогаадыгдан бижинер.

Мээң өг-бүлөмде чараш чанчылдары дээр, кансам авам аманна хандыкпен керүүрүмө мөңгү дөңкө нини. Өг-бүлөмүм баа аңгы болур, кансам-даа өг-бүлөмүм бар боор. Өг-бүлөмүм мен кансам аман-сава чун, ара-иесим дөңкө, дунмаларымниң жи өрөмүсүм-деп чалып турар баа чараш чанчыл-доор. Кансам бир салым байычлар чедип кешире шунту това дөңкөмүс кеткен дөңкөмүс канам-ижи мамлаар бис. Ниниң өг-бүлөмүм авазар, атаңарым, кырган ав, көргөн-атаңарым, дунмаларымниң дөңкө дунмаларымниң керүүрүм, ал дээр баа өг-бүлөмүм чараш, жи чанчыл-доор.

85.

285.

2024-2025 өөредилге чылында төрзэн чогаал эртеминге олимпиада
(муниципалдыг деннел)
9 класс

Эргим уруглар!

Төрзэн тыва чогаал эртеминге билиинерни хынап, олимпиадага киржип чедин келгенинерге өөрүп тур бис. Чедишкиннерни күзедивис!

ОНААЛГАЛАР

1. Үзүндүнү номчааш, аас чогаалының адын, жанрын тодарадынар:

Шулбус хаанның ыды ээре берип-тир. Шулбус хаан олургаши:

- Даштын ыт чүнү ээрип тур, кайнаар көрүп алган, канчаар ээрип олур, үнүп көрөм, шившикин – дээн.

Шившикин кирип келгеш:

- Ыт кудуруун мунуп, кулаан кызып алган, чиге соңгаар чүкче көрүп алган ээрип-ле олур – деп чугаалап-тыр эвеспе.

Шулбус хаан хоочун шагның хопчу сарыг судурун ажып көөрге, чиге барыын-мурнуу чүкте чурттап турар Пат-Пат-Палчын хаатның алдын даңгыназын чаалап аар дээш, ийи бег баштыңныг, тозан шериглиг, үш кайгал бар чыдар бооп тур эвеспе.

Чогаалдың ады: Тамсаа - Херес

Аас чогаалының жанры: Манагеринге тээш

25

2. Өг-бүле, ада-ие дугайында 5 үлегер домактан сактып бижинер:

1. ~~Аза~~ Бэлүрү - аас-келхиле
Аза Бэлүрү - анзар - эчүңзү
2. Аза - ие - даингилеши
Азурасан машы - тэмнгиши.
3. Аза тээчүзү - анзун
Ие тээчүзү - мончун
4. Аза сөзүн ажырап бибас
Ие сөзүн ижип бибас
5. Чешик кас - шевер
Азамат эси - тэмнгангоз

55

3. Тыва литератураның укталган дөстөрүн бижинер.

Харызы: Чуустунь аас тэмнгангоз

55

4. Тыва литературада эң баштайгы шүлүгүлелдин автору, ады.

Харызы: "Самат - Море", "Челок",
С. Сарыг - эси.

25

5. Адаанда көзенектерде киир бижээн чогаалдарны, чогаалдын кол маадырларын болгаш ону бижээн авторларны тодараткаш, таблицаны долдурунар:

№	Чогаалдың ады	№	Автору	№	Маадырлар
1	«Аян-чорук»	А	Салчак Тока	I	Матвей, Байлаң-оол, Чазыйбан
2	«Араттың сөзү»	Б	Кызыл-Эник Кудажы	II	Нина Михайловна, Алексей Тоорукович
3	«Эзир»	В	Көк-оол Чамыян	III	Албанчы, Каңгый, Шомуктай
4	«Тараа»	Г	Леонид Чадамба	IV	Тарак-оол, Мөге-Суван
5	«Ханы дазыл»	Д	Хөвөңмей Ойдан-оол	V	Лена, Марат Агбанович, Алла

Харызы:

Ады	Автору	Маадырлары
1 «Аян-чорук»	Г	V
2 «Араттың сөзү»	А	II
3 «Эзир»	В	III
4 «Тараа»	Б	IV
5 «Ханы дазыл»	Д	V

6. Адаанда тайылбырларны номчааш, чогаал терминнерин тодараткаш, шыйыгга киир бижинер.

а) Борлушкуннар чогаалдарны херек кырында болган болуушкуннарга даянып бижээн болур. Ындыг чогаалдарга чогаалчы амыдыралга болган болуушкунну барык ол-ла хевээр бижип көргүзөр болгаш анаа кижилерниң ат-сывын-даа хевээр ажыглаар.

б) Чеген чурал - улуг эвес, биче хемчээлдиг проза жанры. Ында кандыг-бир маадырның азы хөй эвес санныг маадырларның амыдыралынга таварышкан чангыс болуушкунну көргүзүп турар.

7. Адаанда дылдың кандыг чурумалдыг аргаларының чижектерин берген-дир тодараткаш, аңгылай бижинер.

Ак-көк шынаалар; кырган адыг чугаалаан, чиңгир ногаан шык; дагларның баатары ашкан
хүнчө көрүп алган турган; кайгамчыктыг үе; мөңгүннелчек урар; үвүргей куу өргөлөр дег;
незиниң ажыын уткан шити-хырны чарылганнар; чазылгалак чечек ышкани; кыстың караа
уран чуулче чаа-ла аштып кел чыткан; өл хаак дег ээлгир урулар; чаг шитинде бүүрек дег;
хүнчүгешитиң хүлүмзүрүү сеткил-хөңнүм чылдыл турган; хар сыннар баатарын каастаар.

Дөңмөшө: Ө үвүргей куу өргөлөр дег; чазылгалак чечек ышкани,
өл хаак дег ээлгир урулар; чаг шитинде бүүрек дег.

Дирлижидише: дагларның баатары ашкан хүнчө көрүп алган турган;
каасток, караа уран чуулче чаа-ла аштып кел чыткан; хүнчүгешитиң
хүнчүгешитиң сеткил-хөңнүм чылдыл турган;

45

385

8. «Мээн өг-бүлэмний чараш чагчылдары» деп темага кыска чогаадыгдан бижинер.

Чуруманзот каас-тараш ^{III} мавабастан, энжү жай-ле тараш

тангилдарыга. Өг-бүлөмөр, төрөл-аймактар бага бир тараш
тангилдарынык бирээдүмөтө кылыт, айман-жөмүзөр. кайлашытк
тараш ^{II} мавабастан бир кыи тангилот, байырмам - Шараа.

Шараа байырмам ^{IV} дугайында С. Сурот-оо „Шараа“ деп
кылашында кыжур мөнтөт, уткамыт кылдыр билсөөт.

Шараа өг-бүлөмөн тараш тангилот, кылдыкы ^{III} төрөл-аймакыс-бил
кыи айман айман жөмүзөр билс, ай бага Шараа байырмам
Сык кылыт, ак кыи белеткен, айман-жөмүзөр билс. Бага бир Шараа
билс дүйө тангилыкыс „Долонго“. Долонго бага төрөлдөр
кылыт, уткамыткыс, сык-кылыт, кыла орук, энжү-бирү айман энтүр
билс.

Төрөл-аймактар бага мавабастан тан тараш тангилдары танга
бил-билтөрү-билс билшиген ^{II} баран билсүр, ай уур айман билсүр.
Чүрө дүйө кыи билшиген ^{II} турттар бага, кылдыкы мавабастан-даа,
төрөл-аймак-даа тан билсүр деп санаар мен.

85.

465.